

**OILAVIY MUNOSABATLARDAGI HUQUQ VA MAJBURIYATLARNI
O'RGANISH METODOLOGIYASINING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI**

Shukurova Shaxrizoda Anvarovna

*Toshkent shahar Chilonzor tumanida xususiy
amaliyot bilan shug'ullanuvchi notarius, 3-darajali yurist
shahrizodash14@gmail.com*

Yo'ldoshev Temurbek Anvar o'g'li

*O'zbekiston Respublikasi Huquqni muhofaza qilish akademiyasi
Raqamli kriminalistika ilmiy-tadqiqot instituti
markaz katta prokuror-kriminalisti
t.a.yoldoshev@proacademy.uz*

Annotatsiya. Ushbu maqola oilaviy munosabatlardagi huquq va majburiyatlarni o'rganish uchun dolzarb ahamiyatga ega. Maqolada fanni o'rganish metodologiyasi tushunchasi, tadqiqotchining masalaga yondashuvi, oilaviy munosabatlardagi huquq va majburiyatlarning paydo bo'lishi masalasiga sivilizatsiyaviy yondashuvning xususiyatlari, tadqiqot obyekti va predmetini o'rganishda tadqiqotchi dunyoqarashining o'rni, fanlarning tadqiqot usullari ahamiyati, qadimgi davr, o'rta asrlar va yangi davrning dolzarb masalalari, hozirgi zamon ilmiy izlanishlarining o'tmishdagi ilmiy izlanishlardan farqli jihatlari o'rganilgan. XX asrning 90-yillarida jahon siyosati, mafkuraviy hayotida yuz bergan o'zgarishlarning oilaviy munosabatlardagi huquq va majburiyatlarni o'rganish metodologiyasiga ta'siri bayon etilgan.

Kalit so'zlar: metodologiya, yondashuv, dunyoqarash, ilmiy bilimni o'rganish usullari, sivilizatsiyaviy yondashuv, oilaviy munosabatlardagi huquq va majburiyatlar.

Abstract. This article is of significant importance for the study of rights and obligations within family relationships. It examines the concept of research methodology, the researcher's approach to the issue, the characteristics of the civilizational approach regarding the emergence of rights and obligations in family relationships, the role of the researcher's worldview in studying the object and subject of research, the importance of research methods, key issues from ancient, medieval, and modern times, and the distinctions between contemporary and past scientific inquiries. Additionally, the article outlines the impact of the changes in global politics and ideological life during the 1990s on the methodology used to study rights and obligations in family relationships.

Key words: methodology, approach, worldview, methods of studying scientific knowledge, civilizational approach, rights and obligations in family relationships.

Huquqiy munosabatlarni o'rganish har bir sohada bo'lgani kabi samaradorlikni belgilab beruvchi dolzarb masala – tadqiqot metodologiyasini ko'rib chiqishdan boshlanadi. Metodologiya (ot) (yunoncha “methodos” yo'l, usul, “logos” ta'limot) insonning amaliy

va nazariy faoliyatini to'g'ri uyushtirish to'g'risidagi ta'limot. Boshqacha qilib aytganda, 1) ilmiy bilish metodlari va usullari to'g'risidagi ta'limot; 2) inson faoliyatining biror-bir sohasida qo'llaniladigan metod, usullar majmuasi.²⁰

O'zbek tilining izohli lug'atida qayd etilishicha, metodologiya – umumiy, ilmiy metod haqidagi, xususan, ayrim fanlarning metodlari haqidagi ta'limot.²¹ Ilmiy tadqiqotning umumnazariy asosi uning metodologiyasi hisoblanadi. Ilmiy tadqiqotda biror turga mansub metoddan foydalanmasdan turib nazariy xulosa chiqarish mumkin emas.

Ilmiy izlanish olib borilayotganda tadqiqotchining masalaga yondashuvi hal qiluvchi ahamiyatga ega. “Yondash” fe'li lug'atda ko'chma ma'noda “muayyan bir ishga ma'lum bir nuqtai nazardan qaramoq”, ma'nosini bildirishi keltirilgan. Masalan, oilaviy munosabatlardagi huquq va majburiyatlarning paydo bo'lishi masalasiga sivilizatsiyaviy yondashuv deganda mavzuga oilada huquq va majburiyatlar paydo bo'lgan zamon va makondagi ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy va madaniy-ma'rifiy sohalarda erishilgan yutuqlarni hisobga olgan holda qarash, fikr-mulohaza bildirish, nuqtai nazarini bayon etish va xulosa chiqarishni tushunish lozim. Yondashuvlar turli xil, qancha tadqiqotchi bo'lsa shuncha bo'lishi mumkin. Oilaviy munosabatlardagi huquq va majburiyatlarning paydo bo'lishi masalasiga tadqiqotchining yondashuvida uning dunyoqarashi muhim rol o'ynaydi. Dunyoqarash “O'zbek tilining izohli lug'ati”da tabiat va jamiyatga, ularning ayrim voqea-hodisalariga bo'lgan ilmiy, mafkuraviy, ma'naviy, ilohiy qarashlar tizimidir.

Dunyoqarash tadqiqotchining ijtimoiy hayotdagi o'rni va rolini, shaxsiy mavqeini, atrofda yuz berayotgan voqea-hodisalarga bo'lgan munosabatini, tadqiqotning obyekti va predmetiga boshqa tadqiqotchilar tomonidan bildirilgan fikr-mulohazalarga qo'shilish yoki qo'shilmasligini, e'tiqodini, hayotiy tamoyillarini izhor etuvchi tushuncha.²² Tadqiqot obyekti va predmetini ko'rib chiqishda, mavjud ma'lumotlarni tizimlashtirishda, tahlil qilishda, tadqiqot natijalari bo'yicha xulosa chiqarishda, taklif va tavsiyalar berishda tadqiqotchi o'zining dunyoqarashidan kelib chiqib mavzu bo'yicha masalalarga yondashadi.

Ilmiy bilim metodlarining nazariy asosi rivojlanib borayotgan fanning ehtiyojlari taqozosi bilan yuzaga kelgan bo'lib, u tabiat, jamiyat va inson ongining murakkab hodisalarini to'g'ri obyektiv talqin etishga, fanning tabiiy aloqalarini ochishga imkon beradi. Ilmiy bilim masalasida usul muammosi bo'lgan eng qadimgi falsafada Aristotel shug'ullangan. Birinchi marta fanni usul tizimi asosida o'rganish masalasini F.Bekon ilgari surgan, R.Dekart va I.Kantlar ham bu masalaga alohida e'tibor qaratganlar. Gegel metodologiyaga muhim hissa qo'shgan. U birinchi bo'lib falsafiy metodning o'ziga xos xarakteriga, uning aniq fanlar

²⁰ [https://tarix.sinaps.uz/lugat/metodologiya/\(13.10.2026-yilda](https://tarix.sinaps.uz/lugat/metodologiya/(13.10.2026-yilda) oxirgi marta ko'rilgan)

²¹ O'zbek tilining izohli lug'ati. 5 jildli. Ikkinchi jild. T.: “O'zbekiston milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti, 2006. – B.583

²² Toshqulov J. O'zbekiston hududida qadimgi davr davlatchiligi va huquq tarixini o'rganishning metodologik masalalari. Monografiya. – T., Komron press, - 2024. – B.11

metodologiyasidan farq qilishiga va bu metodlardan iborat emas ekanligiga e'tibor bergan edi.²³

Har bir fan o'zining tadqiqot obyekti va predmeti bilan boshqa fanlardan ajralib turadi. Fan o'zining tadqiqot obyektidan kelib chiqib o'z usullarini ishlab chiqadi. Biroq mazmunan bir-biriga yaqin fanlar ham mavjud. Shundan kelib chiqib, bilimda umumiylik va xususiylik vazifasini bajaruvchilar ham mavjud bo'ladi. Umumiy usul ko'pchilik fanlarda qo'llaniladi, lekin o'z vazifasiga ega bo'ladi.

Tadqiqot obyekti va predmeti tadqiqotchining maqsadlaridan kelib chilib belgilanadi, shuningdek, vaqt o'tishi bilan ma'lum bir o'zgarishlarga uchrashi mumkin. O'z navbatida, tadqiqot predmeti va obyektida yuz bergan o'zgarishlar tadqiqot usullari hamda vositalariga ham o'z ta'sirini o'tkazishiga olib kelishi mumkin. Shu bilan bir qatorda, ilmiy tadqiqot mavzusiga oid shunday muammolar bo'ladiki, ularni o'rganish bilan qadimgi davr, o'rta asrlar va yangi davrda yashab ijod etgan tadqiqotchilar izlanish olib borgan, shu bilan birga, bu muammolar bugungi kunda ham o'z dolzarbligini yo'qotmagan, bu masalalarni tadqiq etish hozir ham davom etmoqda va kelajakda ham saqlanib qolishi mumkin.

Globalashuvning keng yoyilishi, fan-texnikaning tez sur'atlar bilan rivojlanishi ilmiy izlanishlar sohasiga ham o'z ta'sirini o'tkazib, keskin o'zgarishlarga sabab bo'lmoqda. Bu, avvalo, tabiiy va texnik fanlar hamda gumanitar fanlarning o'zaro aloqalarini kuchaytirganini ko'rishimiz mumkin.

"Jahon falsafasi qomusi" muallifi Q.Nazarovning fikriga ko'ra, hozirgi zamon ilmiy izlanishlari o'tmishdagi ilmiy izlanishlardan quyidagi xususiyatlari bilan farq qiladi:

- hozirgi zamon fanlari tadqiqot obyektida o'zgarishlar sodir bo'lmoqda. Fanda murakkab tizimlar, qiziqarli bo'lmagan jarayonlar va o'z-o'zidan tashkil bo'lmish hodisalar keng o'rganilmoqda, uyushgan murakkabliklar tahlil qilinmoqda;

- fanning ushbu obyektlari xususida murakkab tashkil etilgan va o'z-o'zidan rivojlanuvchi tuzilmalar haqidagi tasavvurlar ishlab chiqilmoqda. Yangi obyektlar haqidagi nazariy konsepsiyalar, qonunlarning yangi sinfi-ko'rinishi ishlab chiqilmoqda va bular asosida murakkab obyektlarning chuqur xossalari o'rganilmoqda;

- ilmiy tadqiqot qonun va nazariyalarning bilish jarayonidagi o'rni masalasi, ular haqidagi tasavvurlarning o'zgarishi, ilmiy izlanishlarning tabiati xususidagi masalalar tadqiq qilinmoqda, buning natijasida bilishning empirik va nazariy bosqichlari, uning yangi xususiyatlari, tuzilmalari to'g'risida qo'shimcha ma'lumot olish imkoniyati tug'ilmoqda;

- jarayon va hodisalarning mohiyatini ifodalovchi yangi tushunchalar, tengsizlik, barqarorlik, ko'p bosqichlilik, maqsad va maqsadlarga muvofiqlilik, bifurkatsiya (ikki baravar oshirish, ikkiga bo'lib yuborish) va h.k.larni tadqiq qilish, o'rganish olamning ilmiy manzarasi to'g'risida yangi ma'lumotlar olish imkonini bermoqda;

- ilmiy izlanishning ilmiy uslub va shakllari boyib bormoqda, yangi uslublar, ta'limotlar kashf etilmoqda;

²³ Nazarov Q. Jahon falsafasi qomusi. Birinchi kitob. T.: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati, 2022. - B.789

- elektron hisoblash mashinalaridan foydalanish ilmiy izlanishlarni tezlashtirish va takomillashtirish uchun keng imkoniyatlar yaratmoqda;
- voqelikni tadqiq qilishda matematik modellarning o'rni ortib bormoqda, hozirgi zamon fanida matematik modellar tadqiqotning asosini tashkil qilmoqda;
- ilmiy izlanishlar inson hayoti faoliyatining muhim unsuri, tarkibiy qismi, ma'naviy hayotining muhim jihatiga aylanmoqda;
- ilmiy izlanishlar ko'p hollarda o'zini fan qadriyatini belgilovchi asosiy omil tarzida namoyon etmoqda.²⁴

Fan-texnika rivoji, sun'iy intellektning hayotning barcha jabhalarida keng yoyilishi tadqiqot olib borish faoliyatiga jadal ta'sir o'tkazmoqda. Sun'iy intellekt tadqiqot olib borishda ma'lumotlarni to'plash, tizimlashtirish faoliyatini osonlashtirish bilan bir qatorda insoniyat kelajagi uchun ilmiy izlanishlarni olib borishni yangi bosqichga ko'tarishni, tadqiqot olib borishning yangi uslublarini yaratishni, tadqiqot metodologiyasini qaytadan ko'rib chiqishni taqozo etmoqda. Tez sur'atlarda o'zgarib borayotgan, rivojlanayotgan ijtimoiy hayotda mavjud, yuzaga kelayotgan, vujudga kelishi kutilayotgan masalalarga o'z vaqtida, samarali tadqiqotlar bilan javob berish turli sohalarda faoliyat yurituvchi tadqiqotchilarning asosiy vazifasi hisoblanishi mumkin.

Ilmiy izlanishlarning bugungi kundagi rivojini aks ettiruvchi yuqorida keltirilgan xususiyatlar barcha fanlar uchun umumiy bo'lib, ular har bir fan sohasida o'ziga xos tarzda namoyon bo'ladi. Masalan, oila huquqi va oila psixologiyasi fanlari doirasida oilaviy munosabatlar yuzasidan amalga oshiriladigan ilmiy izlanishlar o'zining obyekti, predmeti, maqsadi, vazifasi, kutilayotgan natijasi, amaliy ahamiyati bo'yicha bir-biridan jiddiy farq qiladi. Shu bilan bir qatorda, vaqt o'tishi bilan ilmiy izlanishlar mazmun-mohiyati, yo'nalishlari, maqsadlari kabilarda ham o'zgarishlar bo'lishi mumkin. Masalan, XX asrning 90-yillarida jahon siyosati, mafkuraviy hayotida yuz bergan o'zgarishlar sotsialistik tizim barham topishiga olib keldi, kommunistik mafkura inqirozga yuz tutdi, kommunistik va sotsialistik jamiyat qurish haqidagi g'oyalar safsatadan iborat ekanligini jahon hamjamiyati anglab yetdi. Buning natijasida kishilar dunyoqarashida, shu jumladan, oilaviy munosabatlar bo'yicha qarashlarida ham o'zgarishlar yuz berdi.

Qariyb 70 yil davomida sotsialistik jamiyatda hukmronlik qilgan davlat va huquqning paydo bo'lishi haqidagi markscha-lenincha nazariya amalda o'zini oqlamadi. Ushbu masala bo'yicha xilma-xil fikr mulohazalar bildirila boshlandi. Bu borada davlat va huquqning paydo bo'lishi haqidagi markscha-lenincha nazariyadan boshqa nazariyalarni chuqur va atroflicha tadqiq etish, ularning qanchalik haqiqatga yaqinligi yoki undan uzoq ekanligi, yutuqlari va kamchiliklariga alohida e'tibor qaratish, masalaga yondashishda faqat davlatshunoslik va huquqshunoslik fanlari sohasida erishilganyutuqlar bilan chegaralanib qolmasdan tarix,

²⁴ Nazarov Q. Jahon falsafasi qomusi. Birinchi kitob. T.: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati, 2022. - B.460

arxeologiya, etnografiya, axloqshunoslik, dinshunoslik sotsiologiya va qator tabiiy fanlar sohasida erishilgan yutuqlarni hisobga olib ilmiy izlanishlar olib borishga kirishildi.²⁵

O'zbekiston Respublikasi misolida oilaviy munosabatlardagi huquq va majburiyatlar masalasiga yondashadigan bo'lsak oila huquqi borasida markscha-lenincha nazariyaga asoslangan rus huquqshunoslarining fikr-mulohazalarigina e'tiborga olindi, masala yuzasidan ingliz, fransuz, nemis, arab, turk, yapon, koreys, xitoy va boshqa olimlarning fikr-mulohazalari, go'yo ular bu masala bilan shug'ullanmagandek, inobatga olinmadi. Bunday yo'l tutish ilmiylikka zid va to'g'ri emasligini hayotning o'zi ko'rsatib kelmoqda.

Oilaviy munosabatlar, ushbu munosabat ishtirokchilarining huquq va majburiyatlari masalasi Osiyo, Amerika, Afrika, Yevropa olimlarining ilmiy izlanishlarida joylashgan hudud, ijtimoiy hayot, davlatchilik va huquqning paydo bo'lishi bilan bog'liq jarayonlarga hamohang tarzda o'rganilgan. Ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy, mafkuraviy, madaniy hayotdan kelib xulosalar chiqarilgan, taklif va tavsiyalar berilgan.

Yuqoridagilarni inobatga olgan holda, dunyo ilm-fan yutuqlarini inobatga olmasdan turib masalaga faqat bir mintaqada olib borilgan tadqiqotlarga tayanib xulosa chiqarish ilmiy tadqiqotdan ko'zlangan maqsadni to'laqonli amalga oshirish imkonini bermaydi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, fanni o'rganish metodologiyasi tadqiqot ishi uchun dolzarb masala hisoblanadi. Ilmiy tadqiqot olib borishda tadqiqotchining masalaga yondashuvi, uning dunyoqarashi ilmiy izlanish obyektni, predmetini, maqsadini, mazmun-mohiyatini belgilash uchun asos bo'ladi. Tadqiqotchining ijtimoiy-siyosiy mavqei, mafkurasi, e'tiqodi masalani o'rganishda, mavjud muammolarga yechim topishda, fikr-mulohazalarni bayon etishda, xulosa chiqarishda, taklif va tavsiyalar berishda tadqiqot yo'nalishini belgilab beradi. Hozirgi kun tadqiqotlari uchun globallashtiruv zamoniga mos bo'lgan tadqiqot metodologiyasidan foydalanish ilmiy ish samaradorligini belgilab beradi.

FOYDALANILGAN

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Toshqulov J. O'zbekiston hududida qadimgi davr davlatchiligi va huquq tarixini o'rganishning metodologik masalalari. Monografiya. – T., Komron press, - 2024. – 180 b.
2. O'zbek tilining izohli lug'ati. 5 jildli. Birinchi jild. T.: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti, 2006. – 680 b.
3. O'zbek tilining izohli lug'ati. 5 jildli. Ikkinchi jild. T.: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti, 2006. – 672 b.
4. Nazarov Q. Jahon falsafasi qomusi. Birinchi kitob. T.: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati, 2022. – 852 b.

²⁵ Toshqulov J. O'zbekiston hududida qadimgi davr davlatchiligi va huquq tarixini o'rganishning metodologik masalalari. Monografiya. – T., Komron press, - 2024. – B.17-18

5. Davlat va huquq nazariyasi. Darslik.//Prof. Odilqoriyev tahriri ostida. T.: O 'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2009. – 592 b.

6. Shermuhamedova N.A. Ilmiy tadqiqot metodologiyasi. Darslik. – T.: “Fan va texnologiya”, 2014. – 464 b.